MALTA

QORTI KOSTITUZZJONALI

S.T.O. PRIM IMHALLEF
VINCENT DE GAETANO

ONOR. IMHALLEF
JOSEPH D. CAMILLERI

ONOR. IMHALLEF
JOSEPH A. FILLETTI

Seduta tas-16 ta' April, 2007

Appell Civili Numru. 40/2005/1

Felic Abela u martu Maria Concetta

v.

Il-Kummissarju tal-Artijiet, id-Direttur tal-Edukazzjoni; il-Kap tad-Direttorat tat-Toroq fi hdan l-Awtorita` dwar it-Trasport ta' Malta; l-Avukat Generali, il-Kap tad-Dipartiment, Ministeru tal-Gustizzja u ghall-Intern, Taqsima proprjeta` tal-Gvern; Dipartiment ghat-Tmexxija tal-Proprjeta`; u l-Prim Ministru ghal kull interess li jista' jkollu

Il-Qorti:

<u>Preliminari</u>

1. Dan hu appell minn sentenza moghtija mill-Prim Awla tal-Qorti Civili, fil-kompetenza kostituzzjonali u "konvenzjonali" taghha, fl-1 ta' Dicembru 2005 li permezz taghha dik il-Qorti ddeklinat milli tezercita l-gurisdizzjoni kostituzzjonali taghha u lliberat lill-intimati mill-osservanza tal-gudizzju. Jinghad mill-ewwel u bla tlaqliq li l-mod altament konfuz u konfuzjonarju li bih l-appellanti, il-konjugi Abela, fissru l-lamentali taghhom fir-rikors promotorju tal-4 ta' Lulju 2005 – stil mhux rakkomandabbli li hu wkoll rifless fil-mod bizantin li bih gie redatt ir-rikors ta' appell – jidher li incida mhux ftit fuq il-mod li bih l-ewwel Qorti ddisponiet mill-vertenza. Din il-Qorti hija issa msejha, in vista tal-appell interpost, biex taghmel analizi approfondita (u *non sine spe* cara) ta' dak li verament qed jilmentaw minnu l-appellanti biex tiddeciedi jekk l-ewwel Qorti kinitx gustifikata li tiddeklina milli tezercita s-setghat taghha kif effettivament ghamlet permezz tas-sentenza appellata.

2. Mir-rikors promotorju, kif ukoll mir-risposti kemm tal-Kap tad-Direttorat tat-Toroq (25 ta' Lulju 2005, fol. 19 tal-atti) kif ukoll tal-intimati l-ohra (28 ta' Lulju 2005, fol. 22) jirrizulta li l-kwistjoni tirrigwarda bicca art fil-limiti tal-Kalkara, fil-kuntrada tat-Turetta, imlaqqma "ta' Wicc il-Merhla". Jidher li din l-art, jew ahjar parti sostanzjali minnha, kienet kolpita b'dikjarazzjoni ta' l-allura Gvernatur Generali, Sir Anthony J. Mamo, maghmula fit-8 ta' Frar <u>1974</u> skond id-disposizzjonijiet tal-Kap. 88 (allura Kap. 136), li l-istess art kienet mehtiega ghal skop pubbliku u li l-akkwist taghha kellu jsir b'xiri assolut (ara kopja tal-Gazzetta tal-Gvern a fol. 8). Jinghad "parti sostanzjali" ghax, kif indikat mir-rikorrenti fil-pjanta minnhom ezibita a fol. 9 bhala Dok. FA4, il-partijiet immarkati A u B kienu jew dikjarati bhala li kienu mehtiega ghal skop pubbliku, mentri l-parti mmarkata bl-ittra C – li llum tifforma parti minn triq pubblika – qatt ma kienet effettivament giet dikjarata li hi mehtiega ghal skop pubbliku. In fatti, fir-risposta tieghu tal-intimati kollha ad eccezzjoni tal-Kap tad-Direttorat tat-Toroq jinghad espressament hekk:

"Illi fit-tieni lok ebda art ma tista' tigi esproprjata mill-Kummissarju ta' l-Artijiet jekk ma jkunx hemm talba specifika ghal dan l-iskop minghand xi dipartiment jew entita`. Izda l-esponenti huma f'posizzjoni jikkonfermaw li ebda wiehed minnhom qatt ma talab li tinhareg Dikjarazzjoni Presidenzjali fuq il-porzjon art indikat bl-ittra 'C' u delineat bil-kulur ahdar fuq id-Dok. FA4 ai termini tal-Kap 88 tal-Ligijiat ta' Malta, u ebda wiehed minnhom ma qatt kien jew huwa presentement responsabbli ghall-okkupazzjoni tal-imsemmija art."

3. Il-parti immarkata bl-ittra A jidher li llum tinsab inkorporata bhala parti minn gnien ta' skola governattiva. L-intimati hawn aktar 'l fuq imsemmija jirrikonoxxu li l-appellanti ghadhom ma thallsux ta' din l-art minkejja t-trapass ta' aktar minn tletin sena:

"Ghar-rigward tal-porzjon art indikata bl-ittra 'A' u delineata bil-kulur isfar fuq id-Dok. FA4, dan gie akkwistat regolarment b'mod strettament konformi at termini tal-Artikoli 9 u 12 tal-Kap. 88…Barra minn dan ma huwiex minnu li r-rikorrenti ser jitilfu l-art u jibqghu minghajr hlas. Fil-fatt, kif jammettu l-istess rikorrenti, l-esponent [Kummissarju tal-Artijiet] jammetti li l-hlas huwa dovut lilhom, izda skond il-Kap. 88 huwa m'huwiex marbut b'periodu specifiku ta' zmien li fih irid iwettaq tali hlas. Bi tpattija ghall-dan, is-subinciz (3) tal-Artkolu 12 jipprovdi ghal imghax annwali ta' 5% fuq l-ammont dovut. Inoltre, minbarra li f'dan il-kaz beda jiddekorri l-imghax mill-mument tad-dikjarazzjoni, is-sid qed igawdi wkoll l-assigurazzjoni li mhux se jbati minhabba xi zjieda fil-prezz ta' l-art dovuta ghad-dekors taz-zmien, u dan billi l-hlas li eventwalment isir ikun jirrifletti l-prezz ta' l-art fil-mument ta' l-istess hlas."

4. Hemm, imbaghad, il-parti immarkata bl-ittra B, li r-rikorrenti appellanti jikkontendu li ma sar ebda uzu minnha ghal dan iz-zmien kollu – u ezibew anke ritratti f'dan is-

sens (ara fol. 11). Dwar din il-parti tal-art – il-B – l-intimati jghidu hekk:

“Ghar-rigward tal-porzjon art indikata bl-ittra ‘B’ u delineata bil-kulur ahmar fuq id-Dok. FA4, din l-art ghadha mehtiega mill-esponent Dipartiment ta’ l-Edukazzjoni, li ghandu l-intenzjoni jutilizzaha ghal skopijiet xierqa. Ghar-rigward ta’ din l-art, jghoddu l-istess argumenti bhal dawk imressqa rigward l-art indikata ‘A’.”

5. Mela, jidher li ma hemmx kontestazzjoni li hawn si tratta ta’ medda art li parti minnha ntuzat ghal triq pero` qatt ma kienet kolpita b’dikjarazzjoni ta’ esproprjazzjoni, u parti ohra – dik kolpita bid-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali – in parti ntuzat ghal gnien ta’ skola, u in parti ghadha abbandunata. L-intimati appellati ma indikawx x’inhuma dawn “l-iskopijiet xierqa” li ghalihom id-Dipartiment tal-Edukazzjoni, wara aktar minn 30 sena mill-imsemmija dikjarazzjoni, bi hsiebu juza l-parti mmarkata B! Skond ir-rikorrenti appellanti, fir-rigward tal-art A u B qatt ma harget in-*notice to treat* li kienet dak iz-zmien mehtiega sabiex tinbeda l-procedura tal-kumpens.

6. F’dana l-isfond ir-rikorrenti, illum appellanti, allegaw ksur tad-drittijiet fondamentali taghhom kif salvagwardati bl-Artikoli 37 (protezzjoni minn privazzjoni ta’ proprjeta` bla kumpens) u 39(2) (smigh xieraq) u bl-artikoli korrispondenti tal-Konvenzjoni, cioe` l-Artikolu 6 u l-Artikolu 1 ta’ l-Ewwel Protokoll; talbu wkoll kumpens ghal dawn il-vjolazzjonijiet, hlas ta’ danni bl-interessi dovuti, kif ukoll li l-ewwel qorti “taghti kull rimedju, direttiva u kumpens li jidhrilha xieraq” biex taghmel tajjeb ghal-ksur minnhom allegat.

<u>Is-sentenza appellata</u>

7. Kemm il-Kap tad-Direttorat tat-Toroq kif ukoll l-intimati l-ohra eccepew illi r-rikorrenti kellhom rimedji xierqa ghall-ksur minnhom allegat. Wara l-ewwel Qorti, fl-ewwel udjenza tat-30 ta’ Settembru 2005, tat zmien lill-partijiet biex jaghmlu noti ta’ sottomissjonijiet fuq din l-eccezzjoni,

ghaddiet fl-ewwel ta' Dicembru ghas-sentenza taghha. Ir-ragunijiet li wasslu lil dik il-Qorti li tiddeklina milli tezercita s-setghat taghha skond l-Artikolu 46 tal-Kostituzzjoni u d-disposizzjoni korrispondenti tal-Kap. 319 kienu s-segwenti:

"Jirrizulta li r-rikorrenti huma proprjetarji ta' terza indiviz ta' diversi bicciet art fil-limiti tal-Kalkara in kontrada tat-Turretta imlaqma "Ta' Wicc il-merhla". Bictejn minn dina l-art giet espropprijata mill-Gvern bis-sahha ta' Dikjarazzjoni relattiva mahruga mill-Gvernatur Generali u ppubblikata fil-Gazzetta tal-Gvern. Dan sar fl-1974 u l-esproprjazzjoni saret peress li l-art kienet mehtiega ghal skop pubbliku. Oltre dan, ir-rikorrenti jallegaw illi l-awtoritajiet Governattivi okkupaw bicca art ohra adjacenti wkoll proprjeta` taghhom li fuqha pero` lanqas biss inharget Dikjarazzjoni ta' espropriju. L-ilmenti tar-rikorrenti huwa indirizzat ghal-fatt li wara dan l-agir, il-Gvern ma ha ebda passi ulterjuri, la biex jirregola ruhu u lanqas sabiex jibda proceduri halli jiffinalizza l-procedura tal-esproprjazzjoni u jithallas il-kumpens dovut.

"Ghar-rigward tal-artijiet milquta mid-Dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali ta' Malta, jigi osservat li skond il-ligi (Kapitolu 88), wara d-dekors ta' erbatax-il gurnata utili mill-pubblikazzjoni tad-Dikjarazzjoni ta' Esproprjazzjoni, jekk sid l-art jew min ikun qed jokkupaha, jekk ikun hemm, ma jkunux taw lill-awtorita` kompetenti pussess ta' dik l-art, l-istess awtorita` kompetenti tista' tiehu l-pussess ta' dik l-art minghajr ebda formalita` ulterjuri u b' hekk ma jigi kommess ebda spoll (ara "Agius v Camilleri" decisa minn din il-Qorti fid-29 ta' Novembru, 2001), u dan peress li bis-sahha ta' dik id-Dikjarazzjoni, il-pussess effettiv tal-art jghaddi f'idejn il-Gvern li jkun qed jarroga ghalih il-*jus utendi et abutendi* (ara "Aquilina v Ministru tal-Ambjent", decisa mill-Onorabbli Qorti tal-Appell fit-8 ta' Gunju, 2001). Dan ma jfissirx li l-art issir *ipso iure* tal-Gvern, ghax il-poteri tal-Gvern, f'dan l-istadju, jkunu limitati dejjem ghad-dritt ta' pussess. Dan ifisser li d-dritt tal-proprjeta` fuq l-art jibqa' tas-sid sakemm effettivament jigi pubblikat l-att definittiv li bih din tigi legalment trasferita lill-Gvern. Kif qalet l-Onorabbli Qorti Kostituzzjonali fil-kawza

"Bezzina Wettinger v Kummissarju tal-Artijiet", decisa fl-10 ta' Ottubru, 2003, "id-dikjarazzjoni presidenzjali timporta biss restrizzjoni anke jekk assoluta, fuq l-uzu tal-proprjeta` minn sidha, u tinvesti lill-istat bid-dritt li jaghmel uzu mill istess proprjeta` ad eskluzzjoni ta' sidha jew ta' terzi persuni". Dan ifisser li l-okkupazzjoni mill-Gvern ta' dawn il-bicctejn art, ma jistax jitqies illegali jew abusiv ghax il-ligi stess tvesti lill-Gvern bil-pussess materjali tal-artijiet esproprjati.

"Il-Gvern m' ghandux, pero`, jiehu pussess tal-art u ma jiehux passi ulterjuri ghad-determinazzjoni tal-materja u hlas ta' kumpens dovut. Skond il-procedura allura vigenti (qabel l-emendi introdotti bl-att XI tal-2002) wara l-hrug tad-Dikjarazzjoni ta' esproprjazzjoni, il-Kummissarju tal-Art irid jsegwi l-materja billi javvza lis-sid permezz ta' avviz maghruf bhala Avviz ghall-Ftehim bil-htiga tal-esproprjazzjoni u jindika l-kumpens li jkun qed jigi offrut. Jekk is-sid ma jaqbilx mal-ammont tal-kumpens offrut, ghandu javvza b' dan lill-Kummissarju tal-Art fi zmien 21 jum minn meta jircievi l-Avviz ghall-Ftehim, u meta l-Kummissarju jircievi dan l-avviz, ghandu jibda proceduri quddiem il-Bord tal-Arbitragg dwar Artijiet biex dan il-Bord jiffissa l-kumpens li ghandu jithallas lis-sid. Wara d-decisjoni tal-Bord, ikun jista jigi pubblikat il-kuntratt ta' trasferiment tal-art a favur il-Gvern.

"Sfortunatament il-ligi ma timponi ebda terminu fuq il-Kummissarju tal-Art entro liema irid iressaq l-Avviz ghal-Ftehim, u f'kaz ta' kontestazzjoni fuq il-kumpens offrut, biex iressaq il-materja quddiem il-Bord tal-Arbitragg u fil-prattika gieli gara li l-Kummissarju tal-Art jdum snin twal ma jiehu dawn il-passi. Hekk, fil-fatt, gara f'dan il-kaz. Wara li saret id-Dikjarazzjoni ghall-esproprjazzjoni fi Frar tal-1974, ma ittiehdu ebda passi ohra biex il-materja tigi determinata. Il-Qorti taghmilha cara mill-ewwel li hi tiddeplora dan l-atteggjament tal-Kummissarju tal-Art, u tara li hu abbuziv li, f'kaz ta' esproprjazzjoni, is-sid jithalla fil-limbu ghal-aktar minn 30 sena. Minn naha l-ohra, tqis ukoll li l-rikorrenti naqsu meta ghal tul dan iz-zmien kollu ma hadu ebda proceduri biex igieghlu lill-Kummissarju tal-Art jagixxi. Huwa ben maghruf bhala principju legali li

meta l-ligi ma tipprovdix terminu biex isir xi att, min hu interessat jista' jadixxi l-Qorti ordinarja biex din tiffissa terminu xieraq skond ic-cirkostanzi. L-Imhallef sedenti din il-Qorti, meta kien ghadu jippratikka ta' Avukat gieli kien mqabbad biex juza din il-procedura, u jista' jikkonferma li hi procedura effettiva, peress li malli l-Qorti timponi terminu perentorju fuq il-Kummisarju tal-Art, dana tal-ahhar kif ikun obbligu tieghu jagixxi. Hu veru li din mhux sitwazzjoni felici, izda ghan-nuqqas tal-Kummissarju tal-Art li jagixxi, hemm mod kif bi proceduri ordinarji, huwa jista' jigi mgieghel jagixxi (ara bhala ezempju ta' din il-procedura il-kawza "<u>Tabone v Kummissarju tal-Art</u>", decisa minn din il-Qorti fit-2 ta' Ottubru, 2002).

"Il-Qorti thoss li persuna m'ghandhiex kull meta jkun hemm xi nuqqas tal-amministrazzjoni tinvoka mill-ewwel ksur tad-drittijiet fundamentali taghha minghajr ma fl-ewwel lok, tara jekk l-Ordinament Guridiku jipprovdix hu stess rimedju. Ir-rimedju ordinarju ghandu jigi invokat qabel ir-rimedju straordinarju ibbazat fuq il-Kostituzzjoni u l-Konvenzjoni Ewropea dwar id-Drittijiet tal-Bniedem. F'dan il-kuntest din il-Qorti taghmel riferenza ghal dak li ntqal minnha fil-kawza "<u>Mifsud Bonnici et v Tabone noe et</u>", decisa fl-24 ta' Settembru, 2002, fejn intqal is-segwenti:

""Din il-Qorti tifhem li rikors ghal soluzzjoni kostituzzjonali ghandu jkun "*a measure of last resort*" ghax hu prezunt li c-cittadin jista' u ghandu jsib il-protezzjoni tad-drittijiet tieghu fil-ligijiet tal-pajjiz. Id-drittijiet tac-cittadin huma moghtija lilu jew mill-ligi naturali (li taghti lil kull bniedem certi drittijiet fundamentali u inaljenabbli) jew mill-ligi tal-pajjiz stess. F'socjeta` ideali, l-ghoti ta' drittijiet huwa bizzejjed biex il-bniedem igawdi mill-istess drittijiet, u dan peress li jkun mistenni li kull membru ta' dik is-socjeta` jirrispetta d-drittijiet ta' l-iehor, u jaghti lil haddiehor dak li hu tieghu. Peress li din is-socjeta` idealistika, jekk kienet tezisti, ma tantx damet hekk tezisti, l-istess membri tas-socjeta` holqu awtorita` li lilha nghata l-poter tara li d-drittijiet ta' kull membru ta' dik is-socjeta` jigu onorati. Maz-zmien dik l-

awtorita`, zviluppat fi Gvern, b'poter mhux biss biex jaghti drittijiet lic-cittadini, izda anke biex johloq mezzi biex dawk id-drittijiet jigu protetti u enforzati. Lill-Gvern, ukoll, gew moghtija lilu poteri ohra, li, aktar ma ghadda z-zmien aktar saru ampji, komplessi u "*far reaching*". Hawn ukoll, f'socjeta` ideali, il-Gvern juza dawn il-poteri tieghu "*fairly and equally*", u fl-interess tac-cittadin u tas-socjeta` innifisha. Peress li kull Gvern jaf li hu ma joperax fi stat ideali, meta l-Gvern ha fuqu dawn il-poteri haseb ukoll ghall-possibilita` ta' abbuz u, fil-fatt, il-ligi ordinarja tipprovdi ghall-kontroll tal-Amministrazzjoni b'rimedji appoziti.

"Il-ligi ordinarja, ghalhekk, kemm meta taghti drittijiet u poteri lic-cittadin, kemm meta taghti l-istess lill-Amministrazzjoni, tipprovdi, fiha nnifisha, soluzzjonijiet kemm biex dawk id-drittijiet ikunu jistghu jigu gawduti, kif ukoll biex jigu temperati f'kaz li dak li jkun jeccedi l-limiti tad-dritt jew poter tieghu. L-Ordinament Guridiku, fi kliem iehor, ghandu jitqies, hu prezunt u ghandu jinghata l-opportunita' li jsolvi hu stess il-problemi li jinqalghu bl-ezercizzju tad-drittijiet u l-poteri li hu stess jikkonferixxi, u hu biss meta dan l-Ordinament Guridiku jirrizulta li hu monk f' dawn is-soluzzjonijiet, li c-cittadin jkun jista' jirrikorri ghar-rimedju straordinarju taht il-Kostituzzjoni tal-pajjiz. Rimedju taht il-Kostituzzjoni hu, biex nghidu hekk, ta' imbarazz ghall-Gvern, ghax ikun ifisser li jew abbuza bil-poteri tieghu jew naqas li jipprovdi lic-cittadin b' rimedju ghad-dritt tieghu, lilu koncessi jew bil-ligi naturali jew bil-ligi ta' l-istat stess. Ghalhekk, il-Kostituzzjoni stess tipprovdi illi, qabel ma dak li jkun iressaq ilment taht il-Kostituzzjoni, irid l-ewwel "*to exhaust all ordinary remedies*", ghax qabel ma jallega nuqqas da parti tal-Awtorita` Governattiva, irid l-ewwel, jipprova jiehu ir-rimedju tieghu taht il-ligi ordinarja li provdielu l-istess Gvern. Hu biss jekk jirrizulta lil-Gvern ma ipprovdhiex rimedju adegwat, li c-cittadin jista' jakkuza lill-Awtorita` b'nuqqas b'kawza kostituzzjonali. M' ghandux jigi prezunt li l-Gvern naqas li jipprovdi lic-cittadin b' rimedju ghal-lanjanzi tieghu; anzi Ordinament Guridiku shieh u komplut

ghandu jkun prezunt li jikkontjeni, fih innifsu, d-drittijiet u r-rimedji opportuni li jehtieg il-pubbliku soggett ghal dak l-Ordinament. Jekk ir-rimedju li jipprovdi l-Ordinament ma jkunx effettiv, allura imbaghad, ic-cittadin jista' jakkuza lill-Gvern li naqas li jipprovdilu b'rimedju adegwat.

"Fuq din il-kwistjoni, l-awturi <u>Jacobs and White</u>, fil-ktieb "*The European Convention on Human Rights*" (Clarendon Press, 1996 Ed.) jghidu, f' pagna 354:

"The Commission, citing the Interhandel Case before the International Court of Justice, has stated that the rule requiring the exhaustion of domestic remedies as a condition of the presentation of an international claim is founded upon the principle that the respondent State must first have an opportunity to redress by its own means within the framework of its own domestic legal system the wrong alleged to have been done to the individual".

"Fil-kuntest ta' tilwima lokali, il-Gvern ghandu jkollu opportunita` juri li ghall-ilmenti partikolari gia` provda rimedji, u darba dawn jezistu (tant li f'din il-kawza qed jigu invokati mill-atturi stess) huwa fil-kuntest ta' dawn ir-rimedji li l-ilmenti ghandhom, fl-ewwel lok jigu mistharga. Min jirrikorri ghal rimedju kostituzzjonali, jrid juri jew li m'ghandux rimedji ordinarji jew li dawn mhux effettivi; f'dan il-kaz l-atturi dan ma wrewhx ghax, fl-ewwel lok, huma stess invokaw rimedji ordinarji u ghax, fit-tieni lok, ghandu ma giex deciz jekk ir-rimedji ordinarji jaghtux rimedju effettiv lill-atturi. Kwindi, f'dan l-istadju, l-istharrig Kostituzzjonali li talbu l-atturi ma jistax jinbeda.

"Ghal kull *buon fini*, issir riferenza ukoll ghad-decisjoni tal-Onorabbli Qorti Kostituzzjonali fil-kawza <u>"Al Sakalli vs Prim Ministru et"</u> moghtija fis-7 ta' April, 2000, fejn intqal b'mod enfatiku li l-iskop ta' azzjoni bazata fuq id-Drittijiet Fundamentali tal-Bniedem hi biex tinghata rimedju meta ma hemmx rimedju iehor li jista' jinghata taht il-ligi ordinarja. Jekk hemm

rimedju taht il-ligi ordinarja ghandu l-ewwel jezawrixxi dawk ir-rimedji qabel ma jitlob rimedju kostituzzjonali (ara wkoll "Gaffarena vs Kummissarju tal-Pulizija" deciza mill-istess Qorti fid-29 ta' Ottubru, 1993, u "McKay vs Kummissarju tal-Pulizija" deciza min din il-Qorti fis-27 ta' Lulju, 1995)."

"Din il-Qorti tapprezza li fil-kawza "Pullicino et vs L-Avukat Generali", decisa minn din il-Qorti diversament presjeduta fl-14 ta' April, 2005, giet espressa veduta kontrarja (tant li fiha intqal li: "L-argument tal-Kummissarju tal-Artijiet li r-rikorrenti m'ghamlu xejn bhala proceduri mhix acettabbli u b'ebda mod ma hu sufficjenti dak li sar fis-6 ta' Frar 2001 meta saret ic-cedola ta' depozitu. Il-proceduri messhom inbdew minn ta' l-anqas 30 sena ilu u ghalhekk issib li l-Qorti tiddikjara li tali dewmien jikkostitwixxi ksur tad-drittijiet fundamentali tar-rikorrenti."), pero` mhux biss minn dik id-decisjoni tressaq appell quddiem l-Onorabbli Qorti Kostituzzjonali, li ghadu pendenti, izda din il-Qorti kif issa presjeduta thoss li ghandha tishaq fuq il-principju li, qabel ma persuna titlob rimedju bi proceduri straordinarji, ghandha tinvoka u taghti cans lil Ordinament Guridiku ta' pajjiz jahdem u jaghti rimedju.

"Kif intwera, l-Qorti ordinarji huma dejjem propensi jimponu zmien fuq parti biex tagixxi meta tara li n-nuqqas ta' terminu patwit jew impost, jista' jkun ta' pregudizzju ghall-parti l-ohra, u meta jigi impost tali terminu, il-parti sokkombenti tkun trid tagixxi entro dak it-terminu, ghax tista' tkun passibbli anke ghall-proceduri ta' disprezz fil-konfront taghha (u dan apparti konsegwenzi legali li jistghu jirrizultaw b'konsegwenza tan-nuqqas). Il-gudikant sedenti jaf di scentia propria li tali rimedju jezisti, intuza u kien effettiv. Persuna ghalhekk, li ghal 30 sena shah injorat u ma invokatx ir-rimedji ordinarji pprovduti bl-Ordinament Guridiku, ma jistax wara jirreklama danni jew rimedju alternattiv (ara bhala rifless fuq dan il-principju l-kawza "Briffa vs Roger Satariano and Sons Ltd", decisa minn din il-Qorti fil-11 ta' Gunju, 1997).

"Ghar-rigward tal-bicca mill-art allegatament okkupata mill-Gvern u li fuqha lanqas biss inharget Dikjarazzjoni

dwar esproprjazzjoni, is-sitwazzjoni hija l-istess, anzi, f'dan il-kaz, jezistu aktar minn rimedju wiehed. Peress li ma nhargetx id-debita Dikjarazzjoni ir-rikorrenti setghu agixxew ghall-izgumbrament billi juzaw il-procedura kontemplata fil-ligi f'kaz ta' spoll; f'dak il-kaz, il-Qorti kienet tezamina biss il-pussess u d-disturb tieghu, u f'kaz li dawn jirrizultaw, tordna l-imedjata restituzzjoni. Anke jekk it-terminu preskritt ghall-esercizzju ta' din l-azzjoni kien jithalla jiskadi, ir-rikorrenti setghu dejjem agixxew bl-azjoni rei vindicatoria (jew l-azioni Publiciana li hi derivattiva tal-ewwel) biex, wara li jippruvaw t-titolu taghhom fuq l-art, jitolbu li jinghataw il-pussess battal u vakanti tal-istess art. Kwindi anke f' dan il-kaz, ir-rikorrenti naqsu ghal hin twil milli jutilizzaw ir-rimedji li l-Ordinament Guridiku jipprovdi ghal-kaz taghhom, u ma jistghux issa jitolbu rimedju alternattiv. Persuna li, minhabba l-inattivita' taghha ghal tul ta' snin, titlef il-proprjeta` taghha ghax per ezempju, halliet persuna ohra in okkupazzjoni animo domini tal-proprjeta` taghha ghal-aktar minn 30 sena, ma tistax wara tallega li giet mcahhda mill-proprjeta` bi ksur tal-Kostituzzjoni. Il-Qorti mhix qed tghid li f' dan il-kaz ir-rikorrenti tilfu l-proprjeta` taghhom, izda qed tghid li min hu titolar ta' dritt irid jagixxi tempestivament biex jikkawtela l-interessi tieghu f'kaz ta' agir kuntrarju ghal-dawk l-interessi u meta jkunu jezistu rimedji ordinarji ghal kawtela ta' dawk l-interessi, dawk ir-rimedji ghandhom jigu invokati, u jekk dak li jkun isofri xi pregudizzju ghax naqas li jinvoka dawk ir-rimedji ma jistax jilmenta bi ksur tad-drittijiet u libertajiet fondamentali tieghu.

"Ic-cirkostanzi f'dan il-kaz huma differenti mill-meritu tal-kaz <u>"Abdilla v Onor Segretaru Parlamentari ghall-Ambjent u Artijiet et"</u> decis mill-Onorabbli Qorti Kostituzzjonali fit-30 ta' Mejju, 2003 u kwotata mir-rikorrenti fin-nota tal-osservazzjonijiet taghhom ghax, f'dak il-kaz wara li giet okkupata l-art, il-Gvern hareg ordni ta' rekwizizzjoni li effettivament xekkel l-effett ta' kull procedura ordinarja li setghet tittiehed. Fil-kaz meritu tal-kawza l-art in kwistjoni baqghet ghal-snin twil u ghadha <u>mhix milquta</u> b'ordni ta' espropriazzjoni u kwindi r-rikorrenti kellhom ampia opportunita` jressqu l-ilmenti taghhom quddiem il-Qrati ordinarji. Lanqas ma jidher li fuq l-art in kwistjoni sar xi

zvilupp partikolari li jimpedixxi r-ritorn lura tal-art lis-sid (kif jidher li kienu c-cirkostanzi tal-kaz "The Papanichalopoulos", deciz mill-Qorti Ewropea fl-24 ta' Gunju, 1993). Ir-rimedju Kostituzzjonali jinghata biss meta mhux kaz li jintalab rimedju ordinarju ghax ic-cirkostanzi ma jindikawx rimedju effettiv; meta, pero' ghal-kwazi 30 sena shah, kienu jezistu rimedji, u dawn ir-rimedji kienu effettivi, il-fatt li r-rikorrenti ma utilizzawx dawk ir-rimedji ma hu tort ta' hadd hlief taghhom.

"Ghaldaqstant ghar-ragunijiet esposti, tilqa' l-pregudizzjevoli sollevata, u l-Qorti wara li tqis li kienu jezistu rimedji alternattivi ordinarji miftuha lir-rikorrenti, qed tiddeklina milli tezercita l-gurisdizzjoni Kostituzzjonali taghha, u tillibera lill-intimati mill-osservanza tal-gudizzju.

"Bl-ispejjez tal-kawza fic-cirkostanzi tal-kaz, jibqghu bla taxxa bejn il-partijiet."

L-appell tal-konjugi Abela

8. Il-konjugi Abela appellaw minn din is-sentenza. Kif ga accennat aktar 'l fuq f'din is-sentenza, ir-rikors ta' appell huwa karenti kwazi ghal kollox minn kull sens ta' ordni ta' hsieb, pero` din il-Qorti wara li qratu aktar minn darba hi tal-fehma li, meta taghsar l-erbatax-il faccata ta' dan ir-rikors, kullma qed ighidu in realta` l-appellanti hu li l-ewwel Qorti malament iddeklinat li tezercita l-gurisdizzjoni taghha.

Konsiderazzjonijiet ta' din il-Qorti

9. Jibda biex jinghad li fuq certi punti bazici ma jidhirx li hemm kontestazzjoni – l-art fejn hi, meta saret id-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali, x'tolqot u ma tolqotx din id-dikjarazzjoni. Fuq l-art A u B – dawk milquta bid-dikjarazzjoni – jidher li qatt ma harget in-*notice to treat*, u filwaqt li l-porzjon A llum huwa parti minn skola, l-porzjon B ghadu mitluq u mhux uzat. In kwantu ghall-art A jidher li l-ilment tar-rikorrenti appellanti huwa dwar in-nuqqas ta' kumpens – sal-mument li gie intavolat ir-rikors promotorju huma kienu ghadhom ma rcevew xejn. Ghal dak li

jirrigwarda l-art B, l-ilment huwa, apparti n-nuqqas ta' kumpens, li din l-art ghadha qatt ma giet utilizzata u ghalhekk prezumibbilment ma hemmx "skop pubbliku" u/jew "proporzjonalita`" wara l-interferenza ma' din il-proprjeta` taghhom rizultat tad-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali. Ghal dak li jirrigwarda, imbaghad, l-art C il-posizzjoni hija kompletament differenti – hawn l-ilment fir-rikors promotorju huwa ta' tehid bi ksur tal-ligi.

10. Din il-Qorti tosserva wkoll li f'din il-kawza, quddiem il-Prim Awla ma nstemghu ebda provi. Dik il-Qorti ddisponiet mill-ewwel eccezzjoni wara l-ewwel udjenza (li fiha wkoll ma nstemghux provi)[1] u a bazi biss tar-rikors promotorju u r-risposti ghalih, u ta' skambju ta' noti ta' sottomissjonijiet (ara fol. 35 u 39). Issa, filwaqt li din il-Qorti tikkondividi l-fehma ta' l-ewwel Qorti li xi rimedji taht il-ligi ordinarja l-appellanti kellhom – u, in tema strettament legali l-esposizzjoni ta' dawn ir-rimedji, fis-sentenza appellata, hija ineccepibbli – dak li kellha tara l-ewwel Qorti (u li issa trid tara din il-Qorti Kostituzzjonali) kien jekk kienx "…desiderabbli li…tirrifjuta li tezercita s-setghat taghha…[ghax]…tkun sodisfatta li mezzi xierqa ta' rimedju ghall-ksur allegat huma jew kienu disponibbli favur…" min qed jilmenta minn ksur tad-drittijien fondamentali tieghu. Jekk ikunx hekk desiderabbli normalment jiddependi mic-cirkostanzi partikolari tal-kaz; u anke jekk il-mezz ikunx wiehed xieraq jiddependi wkoll mic-cirkostanzi tal-kaz. Hekk, per ezempju, jekk id-Dipartment ta l-Artijiet baqa' ghal xi zmien jilluzinga lill-appellanti li kienet ser tohrog in-*notice to treat* izda din qatt ma harget hija sitwazzjoni ferm differenti minn dik fejn l-imsemmi Dipartiment baqa' ma ghamel xejn u ma ccaqlaqx, u allura wiehed kien jistenna li l-appellanti jipprocedu kif indikat mill-ewwel Qorti fis-sentenza appellata. Id-dewmien fil-hlas tal-kumpens jista' wkoll jammonta, dejjem skond ic-cirkostanzi, ghal ksur tal-Artikolu 1 ta' l-Ewwel Protokoll – u dan l-aspett ma gie b'ebda mod indirizzat fis-sentenza appellata. Kwantu ghall-art B – dik li mhux qed tigi utilizzata – jekk din baqghet ma gietx utilizzata ghal aktar minn tletin sena mid-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali jista' jkun li allura

[1] Ara l-verbal a fol. 33.

din qatt ma kienet verament mehtiega ghal skop pubbliku jew li, fi kwalunkwe kaz, l-interferenza fit-tgawdija pacifika tal-possediment tal-appellanti ghal dan iz-zmien kollu, rizultat tad-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali, tohloq nuqqas ta' proporzjonalita` bejn l-ghan legittimu u l-mezz adoperat, u ghalhekk jista' jaghti l-kaz li jkun hemm lezjoni tad-drittijiet fondamentali taht l-Artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni. Din il-Qorti tosserva li fuq dan l-aspett ghar-rigward tal-porzjon B, l-ewwel Qorti ma qalet xejn fis-sentenza taghha. Kwantu ghall-porzjon C – dik li *ex admissis* giet okkupata minghajr ebda dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali – ma hemm ebda prova dwar meta din giet hekk okkupata u/jew meta l-appellanti saru jafu b'din l-okkupazzjoni – cirkostanzi, dawn, li jistghu jkunu importanti biex il-Prim Awla tiddeciedi li huwa "desiderabbli" li tiddeklina milli tezercita s-setghat taghha. Wiehed m'ghandux jinsa' li l-ligi tghid li l-Qorti "tista'" u mhux li "ghandha" hekk tiddeklina kull meta jkun jirrizulta li kien hemm mezzi xierqa ta' rimedju. Huwa veru li, kif gie ritenut diversi drabi, dak li jkun ma ghandux joqghod jirrikorri ghar-rimedju "kostituzzjonali" ta' kull haga ta' xejn meta l-ordinament guridiku jipprovdilu (jew kien jipprovdilu) rimedju ordinarju u xieraq ghall-ksur allegat, ghax altrimenti dan ikun abbuz tal-process gudizzjarju – u din il-Qorti kellha diversi drabi ticcensura tali abbuzi; mill-banda l-ohra, pero`, il-Prim Awla ghandha tkun kawta li ma tghaddix biex hekk tiddeklina qabel ma jkollha stampa cara bizzejjed ta' dak li jkun verament sehh u b'mod specjali tal-komportament tal-partijiet involuti (u specjalment tal-awtoritajiet pubblici li s-setgha taghhom ghandhom jezercitawha dejjem ghal gid komuni u mhux kapriccosament jew arbitrarjament), komportament li jista' jincidi fuq id-desiderabilita` li dik il-Qorti tiddeklina milli tezercita s-setghat taghha skond il-proviso tas-subartikolu (2) tal-Artikolu 46 tal-Kostituzzjoni u d-disposizzjoni korrispondenti tal-Kap. 319.

11. Fi kliem iehor, id-decizjoni tal-ewwel Qorti kienet, fic-cirkostanzi partikolari ta' dan il-kaz u tenut kont biss ta' dak allegat mill-partijiet fir-rikors u r-risposti, wahda intempestiva.

12. Ghall-motivi premessi, tilqa’ l-appell interpost u konsegwentement thassar u tirrevoka s-sentenza tal-Prim Awla tal-Qorti Civili fl-ismijiet premessi tal-1 ta’ Dicembru 2005, tqieghed lill-partijiet fl-istess posizzjoni li kienu fiha qabel ma l-kawza thalliet ghas-sentenza fuq l-eccezzjoni preliminari msemmija, u terga’ tibghat l-atti lura lil dik il-Qorti sabiex, fid-dawl ta’ dak li nghad hawn fuq, tisma’ l-provi (anke, jekk ikun il-kaz, limitatament ghall-istess eccezzjoni) u tipprocedi skond il-ligi. L-ispejjez ta’ l-ewwel istanza jibqghu kif decizi mill-Prim Awla; dawk ta’ din l-istanza, anke minhabba l-mod xejn felici kif inhu redatt ir-rikors ta’ l-appell, jibqghu ukoll bla taxxa bejn il-partijiet.

< Sentenza Finali >

--------------------------------TMIEM--------------------------------